

Üçüncü Baskının Önsözü

Hat sanatının sihirli bir tarafı var. Normalde ulaşamayacağımız pek çok kişiyle uzaktan bile olsa dost olabiliyorsunuz. Sık sık bir araya gelmeseniz bile çok geniş bir çevreniz oluşabiliyor. Dahası bunların hâlen hayatta olması bile gerekiyor.

Bu dostların biri de fotoğraf sanatçısı Mustafa Yılmaz'dır. Elinizde tuttuğunuz "Genişletilmiş 3. Baskı" Mustafa sayesinde ortaya çıktı. İkinci baskı çalışmalarının son iki ayında olağanüstü bir çaba göstererek, art arda yeni mezar taşı fotoğrafları göndermeyi sürdürdü. Kitabı alfabetik yapmaya karar verdiğimiz için, her yeni taş sıralamada değişikliğe neden oluyordu. Neredeyse "artık yollamasa" diyecek hâle gelmiştik ki grafik uygulamayı yapan Dilek kızımız isyan noktasına geldi ve bir nihaî tarih tesbit etmek zorunda kaldık. Fakat Mustafa o gün bile bir taş resmi gönderdi ve üçüncü baskının temeli o tarihte atıldı. O günden bugüne bu işi iki yıldır azim ve kararlılıkla sürdürüyoruz. Özetle söylemek gerekirse, üçüncü baskının itici gücü sevgili Mustafa Yılmaz'dır. Bu yolda büyük ve karşılığı ödenmez emekler harcamıştır. Kendisine müteşekkirim.

Bu kitabın dördüncü baskısı olmayacak. Bunun birkaç nedeni var. Öncelikle bugünlere ulaşabilmiş hattat mezar taşı sayısı iyice azaldı. İkincisi başladığım bir işi yarıda bırakıp gitmek istemiyorum. Üçüncü bir neden daha var ki belki de en önemlisi bu: Ülkemizde iş yapmak çok zorlaştı. Bizim grafik tasarım, grafik uygulama, fotoğrafçı, fahri danışmanlar, matbaa ve sponsorlardan oluşan çok seçkin ve nitelikli bir ekibimiz var. Bir de kütüphaneciler, müzeciler, koleksiyonerler, antikacılar, üniversite mensupları, gazete, dergi, yayınevi yöneticileri gibi görünmez destekçilerimiz ve bunlarla yapılan karşılıklı bilgi alışverişleri var. Araştırmacıların bu kaynaklardan da beslenmesi gerekiyor. Bunlar giderek eksiliyor, değişiyor, yerlerine gelenlerle de ya frekanslarımız uyuşmuyor ya da frekans bozucu çevresel etkiler çoğaldı. Bu durum da işi giderek zorlaştırıyor. Ayrıntıya girmek gereksiz, ama bu durum bir gerçek. Zaten her şey sanal ortamda yapılır oldu. Yakın bir gelecekte kitap basımı da tarihe karışacak gibi gözüküyor.

Üçüncü baskının önsözü, ikinci baskının önsözünden bağımsız değildir, bir anlamda onun devamıdır. Orada konulan ilkeler, üçüncü baskıda da aynen korunmuştur.

İlk baskıda ağırlıklı olarak sanat eseri üreten, ünlü ve sanatkâr hattatların mezarlarını kitaba almıştık. İkinci baskıda bunlara kitap istinsah eden; yani bir tür canlı matbaa gibi çalışarak o kitabın ikinci bir nüshasını oluşturan hattatları da ekledik. Elbet bu konuda kesin bir ayırım yapmak olanağı yoktur. Bunların başında mushaf ve dinsel kitaplar gelir ki bu amaçla genellikle nesih yazı kullanılır ve olağanüstü güzel nesih yazan hattatlar vardır. Bilimsel kitaplar ikinci grubu oluşturur, bu alanda aslanan yazının okunaklı olmasıdır.*

*Kimi yiğit, kimi koca, kimi vezir, kimi hoca
Gündüzleri olmuş gece buncılayın çoklar yatur
Doğru varurdu yolları, kalem tutardı elleri
Bülbüle benzer dilleri danışman yiğitler yatur*

Yunus Emre

* Bilimsel eserlerde durum biraz özellik arz eder. Kitabı telif eden (eseri oluşturan, konuyu toplayıp kaleme alan, müellif) ilk elyazması nüshada çoğu kez aynı zamanda kâtiplik de yapmak (eserin metnini bizzat kendi eliyle yazmak, varsa şekillerini çizmek) zorundadır; buna müellif nüshası denir. Bu husus taşbaskı kitaplar için de geçerlidir. Bu nedenle çoğu müellif, yazısının güzel ve okunaklı olması için hat dersi almıştır.

Dilimizde müellif anlamında muharrir (tahrir eden) sözcüğü de kullanılır. Günümüzde daha çok yazar sözcüğünü kullanıyoruz. Muharrir aslında daha çok "yazıya geçiren" demektir. Müstensih "istinsah eden, aynen kopya eden, süretini çıkararak" anlamındadır. İmlâ etmek "söyleyip yazdırmak" anlamında kullanılır.

Üçüncü baskıya bunların dışında, hattatlığı, bir başka güzel sanat ya da bilim alanındaki üstün başarısının gölgesinde kalmış kişiler de girdi. Örneğin *Itrî* öylesine büyük bir bestekârdır ki, hattatlığı mûsikî alanındaki parlaklığı yanında sönük kalmıştır. Esasen, onlar "on parmağında on marifet olan", pek çok alanda *üstâd-ı kâmil* ya da *üstâd-ı a'zâm* mertebesine erişmiş sıradışı kişilerdir.

Bu baskıya bir de "güzel rık'a yazan" kişileri ekledik. Bunda İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Hattatlar* adlı eseri etkili oldu. Bilindiği gibi kendisi kitabında bu kişilere ayrı bir bölüm ayırmıştır. Bu konu tartışmaya açıktır. Bu kişilerin pek çoğu devlet adamı ya da üst düzey bürokrattır.

Bu baskının önemli bir özelliği de taşradaki (İstanbul dışındaki) hattat mezar taşlarının kitaba dahil edilmiş olmasıdır. Bunları kitabın sonunda ayrı bir bölümde topladık. Bundan iki şeyi amaçlıyoruz. İlki bir eksikliği gidermiş olmak. Özellikle geçmişte Osmanlı'ya başkentlik etmiş Bursa ve Edirne'de çok sayıda hattat mezarı bulunuyor. İkincisi de taşradaki belediyelerde de benzer çalışmaların yapılmasını özendirme. Ancak bunların hepsini kitaba alamadık. O şehirde olduğunu bildiğimiz kimi taşlardan, gidemediğimiz ya da yeterli ölçüde arayamadığımız için vazgeçmek zorunda kaldıklarımız oldu.

Artık mezarlıklar, bu işe ilk başladığımız 1990'lu yıllarda olduğu gibi kimsesiz ve sahihsiz değildir. Öncelikle Zeytinburnu Belediyesi onların korunması için ilk baskıdaki önerimizi aynen uyguladı. Beykoz Belediyesi gibi, Eyüp Belediyesi gibi kimi belediyeler kendi mezarlıklarındaki bütün eski taşları kitaplaştırdılar. Karacaahmet gibi kimi mezarlıklar –envanter çalışmaları yaparak– kendilerinde mevcut bütün eski mezarları kayıt altına aldılar ve arşivlediler. Bursa gibi, Edirne gibi kimi taşra belediyelerinde de benzer tesbit ve tescil işlemleri yapılmıştır. Bu faaliyetlerin Türkiye geneline yayılması en içtenlikli dileğimizdir. Aslında diğer sanatkârlar ve meslek sahipleri (örneğin müzehhipler ve saatçiler gibi) için de benzer çalışmalar yapılsa ne güzel olur.

Dahası İstanbul'daki mezarlıklar için üniversitelerde çeşitli içerikte tez çalışmaları bile yapıyor. Hasbelkader bu işi başlatan kişi olmam nedeniyle, bana röportaj için gelen tez öğrencilerinden öğreniyorum bunları. Ne denli mutlu olduğumu tahmin edemezsiniz.

İkinci baskıda hattat mezar taşlarının sayısı 215 idi. Yeni eklenen taşlarla bu sayı –411'i İstanbul'da ve 40'ı taşrada olmak üzere– 451'e ulaşmıştır. Bunun önemli olduğuna inanıyorum. İkinci baskının önsözünde de belirttiğim gibi, bazen mezar taşı o hattatın –varsa eserleri dışında– yaşamına ilişkin tek belge olabilmektedir. Bu 451hattat mezarının 15 tanesi kadın hattatlara aittir. Bunlar genellikle hâli vakti yerinde ve seçkin ailelerin kızlarıdır. Hattatlık öğreniminin 4-5 yıl alan ve hocayla yüz yüze, bire bir gerçekleştirilen bir eğitim süreci gerektirdiği düşünüldüğünde, bu kahraman kadınlarımızın ne denli büyük bir işi başardıkları daha iyi anlaşılır kanısındayım. Doğal olarak ikinci baskıda gözden kaçan kimi eksik ve yanlışlar da, genişletilmiş yeni baskıda giderilmeye çalışılmıştır.

Kitâbelerin çevriyazılarında bu kez daha da titizlik gösterdik. Kitâbe hattını yazanlar ve onu mermere işleyenler genellikle çok dikkatlidirler. Ancak çevresel koşulların taştan yarattığı tahribat, kimi zaman okurken yanlışlara neden olabilmektedir. Bu konuda yazıları tebeşirlemek büyük kolaylık sağlıyor ama, bu her zaman mümkün olamıyor. Bir de bazen hattatın genellikle bilinen adı ile mezar taşına işlenen adı farklı

ya da eksik olabiliyor. Bu durumda adı doğru okusanız bile doğru eşleştirme yapamazsanız, taşın sahibini olması gerektiği gibi tanıtamıyorsunuz. Bir de tabii Arap alfabesinin doğurduğu –özellikle yer ve özel isim okumalarında istemeden yapılan– kimi yanlışlar söz konusu olabilmektedir. Bunların hiçbirini kendi yanlışlarım için mazeret olarak söylemiyorum. Sadece onca çabaya karşın yine de kimi yanlış okumaların olabileceğini belirtmek ve bulursanız beni bağışlamanızı dilemek için yazıyorum.

Taş sayısı bu denli artınca –doğal olarak– taşların türleri de çoğaldı. Anıt-mezar denebilecek ölçüde dil, yazı ve yontu sanatının müstesna örnekleri de var içlerinde, alçakgönüllü ancak çok içten ve duygu yüklü deyişler içeren kitâbeler de. Örneğin bir kitâbenin duasında *Habgâhını matâf-ı kutsiyân etsin Hudâ* (Allah yattığın yeri meleklerin tavaf ettiği yer etsin) yazıyor. Divan edebiyatının kudretine örnek gösterilebilecek güzellikte dinsel, tarihsel, felsefi ve mitolojik öğeler içeren şiirlere de rastlamak mümkün, halk ağzıyla yazılmış sıcak dörtlüklere de. 11 beyit içeren 25 satırlı manzum kitâbeler de var aralarında, 218 sözcük ile 31 satırdan oluşan ve ölenin yaşamından kesitler sunan mensur (düzyazı) örnekler de. Buna karşılık yalnızca 9 sözcükle yazılmış alçakgönüllü kitâbeler de var. Bir tane de tarihsiz mezar taşımız var, öyle silinmiş filan değil, düpedüz ölüm tarihi yazılmamış nedense.

Hattatlıkları başka alanlardaki üstün başarılarının ve şöhretlerinin gölgesinde kalmış kimi taş sahiplerinin çok ilginç performanslarına da rastlıyoruz kimi zaman. İçlerinde "*Tûtî-yi mücîze...*" gibi eserler bestelemiş büyük bestekârlar var. "*Bilinmez ârifin fevtinden evvel kadr-i âsârî*" (Kişinin değeri [bizde] ölmeden önce bilinmez) gibi, eskilerin *mısrâ'-ı âzâde* dedikleri türden –atasözü benzeri– öz ve özgün dizeler söyleyebilmiş belâgat sahibi edipler var. Ya da "*Gâh olur gurbet vatan, gâhi vatan gurbetlenir*" gibi içli, lirik, duygulu ve –belki de günümüz insanı için daha da geçerli olan bu gerçeği– biraz isyankâr, biraz teslimiyetçi ama böylesine harikulâde bir ifadeyle dile getirebilen meçhul şâirler var. Bir başkası –daha onlarca kitabın müellifi olmakla birlikte– 14.500 (ondörtbin beşyüz) kadar kitabın adını, yazarını ve konusunu içeren bibliyografik bir eser yazmıştır. Aralarında çok genç yaşta –vebâ ve verem başta olmak üzere– hastalığı tedavi edilemediği için vefat eden dönemin "harika çocuk"ları da var, 100 yaşına merdiven dayamış "pîr-i fânî"ler de. Büyük bilim adamları, kalemi kuvvetli yazarlar da var, *hezarfen* (Bin hüner sahibi) sanatkârlar ve zanaatkârlar da. Bir başkasının da –ikisi İstanbul'da, biri Konya'da olmak üzere– üç ayrı mezar taşı var! Bu ve benzeri nedenlerle kitabın hattatlara merak duyanlar dışındaki okuyucuların da ilgisini çekeceğine inanıyorum.

Üçüncü baskının hazırlık aşamasında destek ve katkılarını esirgemeyen değerli dostlarım Mustafa Yılmaz, Talip Mert, Oktay Türkoğlu, Esat Can Bilicier, Osman Yılmaz, Şeyhmus Dirim, Mehdi Kamruz, Hüseyin Gündüz, Faruk Taşkale, Celal Ertürk, Cemil Cahit Can, Z. Başak Acar, Mustafa Birol Ülker, Oktay Acar, Nidai Sevim, Özlem Akgül, Halil İbrahim Baran, Gülistan Güneyle, Ahmet Kuş, İhsan İlze, Mehmet Korkmaz, Şeref Özbey, Muhammet Mücahit Kara, Nurullah Özdem, Mustafa Özeffanili, Enver Şengül, İrfan Yıldız, Tefvik Fikret Uçar ve Dilek Gürbüz'e şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca yayın aşamasında maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen Haluk Acar (Projet A.Ş.) ve Salih Kuzu (Dekar A.Ş.) dostlarıma ayrı ayrı içtenlikle teşekkür ediyorum.

M. Şinasi Acar, Eylül 2025